

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Μ. ΜΠΟΝΤΑ

Τέως Δ/ντού τη Μανουσείου Δημόσιας
Βιβλιοθήκης Σιάτιστας
Λαογράφου

**ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΙΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΣΙΑΤΙΣΤΑΣ**

Ανάτυπο από τον 12ο τόμο του περιοδικού
ΔΥΤΙΚΟΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ
ΝΟΜΟΥ ΚΟΖΑΝΗΣ
2001

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Μ. ΜΠΟΝΤΑ

Τέως Δ/ντού τη Μανουσείου Δημόσιας
Βιβλιοθήκης Σιάτιστας, Λαογράφου

ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΙΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΙΑΤΙΣΤΑΣ

Η ελληνική λαϊκή παράδοση εξακολουθεί ν' αποτελεί ακριβό εθνικό θησαυρό και παρακαταθήκη ανεκτίμητη με ρίζες στα πανάρχαια χρόνια. Η μελέτη της λατρείας και των εθίμων και των δοξασιών αποκαλύπτει ότι συνεχίζεται η ίδια ιδιοσυγκρασία, ο ίδιος χαρακτήρας του λαού μας, παρόμοιες ψυχικές αντιδράσεις, παρόμοια αντίληψη για τη ζωή. Η συστηματική έρευνα των παραδόσεών μας, σημαίνει περίπτωση της ιστορικής μνήμης και ταυτόχρονα βάθεμα της συνείδησης.

Η επανάληψη των ηθών, εθίμων και παραδόσεών μας συντηρούν την ιστορική συνέχεια.

Αν αυτή η διατήρηση και αναβίωση των εθίμων είναι, εκτός από έκφραση νοσταλγίας για τα περασμένα και αγάπης για τον τόπο και έκφραση τρόπου ζωής με ρίζες στην πολύμορφη κληρονομιά των προγονικών παραδόσεων και εθίμων, τότε αληθινά οι Σιατιστινοί αξίζουν ιδιαίτερη τιμή, γιατί με ιδιαίτερη αγάπη ξαναβιώνουν και συνεχίζουν τις συνήθειες και τις παραδόσεις του τόπου τους. Στην ενότητα και στη διάρκεια των ηθών και εθίμων, που έχουν ρίζες μακραίωνες, ο Σιατιστινός διακρίνεται για τον αναπτυγμένο αστικό βίο και τη φιλέορτη διάθεσή του. Απ' αυτήν τη διάθεση προήλθε ένα πλήθος από γραφικά έθιμα για κάθε περίπτωση της ζωής.

Η Σιάτιστα είναι φορτωμένη με πλούσια ήθη και έθιμα. Χαρακτηριστικό των κατοίκων της Σιάτιστας είναι η προσήλωση στα έθιμά της. Σε πολύ λίγους τόπους της Ελλάδας τα ήθη και τα έθιμα αναβιώνουν με τόση ζωντάνια και συμμετοχικότητα όσο στη Σιάτιστα.

Ένα απ' αυτά και πολύ χαρακτηριστικά είναι η γιορτή των Καλάντων ή όπως τη λένε τη Σιάτιστα «Τα Κόλιαντα». Η ετυμολογία της λέξεως «Κάλαντα» Χριστουγέννων βρίσκεται στις καλένδες, λαμπρή γιορτή των Ρωμαίων. Στη Σιάτιστα λέγονται «Κόλιαντα» από γλωσσική παραφθορά της λέξεως. Τα έθιμα που επικρατούν τις μέρες αυτές παρουσιάζουν κάτι το ιδιαίτερο. Τα παιδιά κάθε γειτονιάς συγκροτούνται σε ομάδες, οι οποίες κάνουν εξορμήσεις στ' αμπέλια από του Αγίου Δημητρίου, όπου μαζεύουν φρύγανα, φουφούρια, χόρτα ξερά «το λόζιο». Ο λόζιος φορτώνονταν παλιά στα ζώα, ενώ σήμερα στ' αυτοκίνητα και αποθηκεύεται σε αποθήκες της γειτονιάς. Η αποθήκη ανοίγει στις 23 Δεκεμβρίου για να ετοιμαστεί η κλαδαριά, μεγάλη φωτιά. Το έθιμο της κλαδαριάς είναι πράγματι πολύ ωραίο. Αναφέρεται ότι οι κλαδαριές συμβολίζουν τις φωτιές που άναψαν οι ποιμένες στη Βηθλεέμ για να αναγγείλουν τη γέννηση του Χριστού. Στις κλαδαριές επιβιώνουν και οι συνήθειες των αρχαίων Ελλήνων που με φλόγα έστελναν το μήνυμα κάθε ευχάριστης αγγελίας ή λύτρωσης.

Το στήσιμο και το στόλισμα της κλαδαριάς έχει ιδιαίτερη τεχνική. Στη μέση της

πλατείας της γειτονιάς ανοίγεται μια τρύπα βάθους 0,50-0,70μ. Μόλις φθάσει η παραμονή των καλάντων τοποθετείται και στερεώνεται μέσα στην τρύπα ένα χοντρό ξύλο «το βεργί» 4-5 μέτρα για να συγκρατεί τα ξερά χόρτα γύρω του. Πάνω στην κορυφή του βεργιού δένουν ένα δεμάτι με λόζιο που λέγεται «φούντα» και στολίζουν την κλαδαριά.

Στο διάστημα αυτό τα παιδιά κάνουν προστατευτικό κλοιό γύρω από την κλαδαριά και χτυπούν κουδούνια. Κατόπιν συγκεντρώνονται και παίρνουν θέσεις γύρω από την κλαδαριά γέροι, γριές, νέοι και νέες περιμένοντας τα άναμμα με ανυπομονησία. Μόλις νυχτώσει ανάβεται η κλαδαριά από τη βάση της, ενώ η τοπική μουσική παίζει το παρακάτω τραγούδι:

*Πιδιάμ ήρθαν τα κόλιαντα κι όλοι να τοιμασθήτι
πάρτι κι τις τζιουμάκις σας κι στον Αϊ-Λια να βγήτι,
κι απ' τον Αϊ-Λιά στον Πρόδρομον στα τρία τα πηγάδια.
Κιεί θα γέν' το σύναγμα κι όλου το συναγωγή,
θ' ανάψουμε τις κλαδαριές θα πούμε και τον χρόνον.*

Τα χαράματα της παραμονής των Χριστουγέννων, οι παρέες των μικρών παιδιών ξεχνόνται στους δρόμους με τρελά ξεφωνητά, χτυπώντας χαρμόσυνα τα κουδούνια και κρατώντας ένα σακούλι και τη «Τζιουμάκα» (πιθανώς από τη λέξη «τσομπάνος=βοσκός»), ένα χοντρό ραβδί. Φαίνεται ότι συμβολίζει το ραβδί των βοσκών που προσκύνησαν το Χριστό τη νύχτα της γέννησής Του. Μπορεί όμως η λέξη «Τζιουμάκα» να προέρχεται από το ουσιαστικό Τομά, που είναι δωρικός τύπος της ομηρικής λέξης Τομή.

Τα παιδιά, μόλις πάρουν τη τζιουμάκα, τη βάζουν να μουσκέψει στο «χαρανί» (καζάνι με νερό) και την αφήνουν εκεί πολλές μέρες για να σφίξει και να χτυπάει τις πόρτες στα κόλιαντα χωρίς να διατρέξει τον κίνδυνο να ραγιστεί. Παρέες - παρέες τα παιδιά γυρίζουν σε γειτονικά ή συγγενικά σπίτια και μ' όλη τη δύναμη της φωνής τους φωνάζουν το ευφρόσυνο άγγελμα της γέννησης του Θείου Βρέφους.

Με τις τζιουμάκες χτυπούν τις πόρτες των σπιτιών αυτών. Το έθιμο αυτό να χτυπούν τα παιδιά τις πόρτες, κατά το Βυζαντινό χρονογράφο Ιωάννη Μαλάλα απαντάται στην Αντιόχεια και είναι αρχαιότατο. Μέσα στην παγερή αυτή νύχτα του Δεκεμβρίου το χτύπημα της τζιουμάκας, τα διάφορα τραγούδια του πόνου, της ξενιτιάς και της χαράς, ενώνονται σ' ένα αρμονικό σύνολο συγκίνησης και ικανοποίησης. Όλα τα σπίτια περιμένουν τα παιδιά να πουν το τραγούδι που ταιριάζει για κάθε περίπτωση. Η Σιάτιστα έχει εδώ ένα αναμφισβήτητο πρωτείο. Έτσι:

Σε σπίτι που υπάρχει ηλικιωμένο ζευγάρι λένε το τραγούδι:

*Κόλιαντα μπάμπου μ' κόλιαντα κι μένα ν' κολιαντίνα.
Κι μένα την τρανήτερη κι τώρα κι από χρόνου.
Να ζήσεις χρόνους ικατό κι να τους απιράσεις.
Ν' ασπρίσεις σαν τον Έλυμπο σαν τ' άσπρου περιστέρι
Δυο περιστέρια μάλλοναν κι πάλι αγαπιούνταν.
Ψηλά, ψηλά σηκώνονταν, στον ουρανό φιλιούνταν.
Κι σαν δεν έχεις κόλιαντα, δος μας ένα σιτζιούκι,
νάνι καλό, νάνι χουντρό, νάνι ζαχαρουμένο.
Κι σαν δεν έχεις κι σιτζιούκι, δος μας ένα κορίτσι.*

ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΙΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΣΤΗ ΣΙΑΤΙΣΤΑ

*Κι τι του θέλεις γάιδαρε του ξένου του κορίτσι;
Να μ' ρίχνει νιρό να νίβουμι, να μ' στρώνει να πλαγιάζω.
Να το φιλώ να του τσιμπώ να μι ζισταίνει τον βράδυ.*

Σε νοικοκύρη άρχοντα λένε τα τραγούδια:

A)

*Ήρθαμε να τιμήσουμε και τούτον τον αφέντη
γιατί είναι αφέντης ξακουστός, αφέντης ξακουσμένο
στην πόλη και στη Βενετιά είναι παραδειγμένος.
Είναι και μέσ' στη Σιάτιστα πύργος θεμελιωμένος.
Να ζήεις και νάσαι αφέντη μας, πάντα τραγούδια νάχεις
πάντα τραγούδια και χαρές και ο Θος μέρες και χρόνους.
Ήρθαν τα παραδέφλια μας να μας καλοκαρδίσουν.
Να πουν τραγούδια της καρδιάς, τραγούδια της αγάπης.
Φίλοι καλωσορίσιτι χίλιοι κι δυο χιλιάδες.
Σαν τα λουλούδια του Μαϊού κι σαν τις πρασινάδες.
Άνθρωπους για τους φίλους του χίλια φλουριά ξουδιάζει.*

B)

*Σ' αυτά τα σπίτια τα ψηλά, ιντέκια στολισμένα.
Χίλιοι κρατούν τα φλάμπουρα κι χίλιοι τα ιντέκια
κι άλλοι χίλιοι παρακαλούν αφέντη, καβαλικά.
Κι αφέντης καβαλίκιψιν στον Αϊ-Γιώργη πάει.
Βόηθα μ' Αϊ-Γιώργη, βόηθα μι, να πάου να καζαντίσου
να φέρου γρόσια στον τρουβά κι τα φλουριά στις τζέπις.
Να φέρου κι ασημόκουπα να σι κινώ να πίνεις.
Ισύ να πίνεις του κρασί κι γώ να λάμπου μέσα.*

Σε αρχόντισσα τραγουδούν

*Είπαμι τον αφέντη μας να πούμι κι ν' κυρά μας.
Ισένα πρέπ' αρχόντισσα Βασίλισσα να γένεις
κι στου θρονί να κάθισε τις έμορφες να κρένεις.
Κυρά χρυσή, κυρά αργυρή κυρά γαϊτανοφρύδα,
κυρά μ' όταν στουλίζισι στην εκκλησιά να πάνεις,
βάζεις τον ήλιου πρόσουπο κι του φιγγάρι στήθεια
κι τ' άστρου τον Αυγιρινό ανάμισα στα φρίδια.*

Σε σπίτι που έχουν νεόνυμφους λένε το τραγούδι

*Κρατεί ου δέντρος τη δρουσιά, κρατεί κι ου νιός την κόρη
στα γόνατα την έπαιρνε, στα μάτια την φιλούσε,
στα μάτια στα ματόφυλλα κι ανάμεσα στα φρύδια.*

Σε σπίτι που έχουν ξενιτεμένο λένε

*Ξενιτεμένο μου πουλί κι παραπονιμένο,
Τι να σου στείλω ξένη μου, τι να σου προβοδίσω;
Να στείλον μήλου σέπιτι, κυδώνι μαραγκιάζει,*

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΟΝΤΑ

να στείλουν κι του δάκρυ μου σ' ένα χρυσό μαντήλι,
του δάκρυ μ' είνι καυτήρο κι καίει το μαντήλι.

Οι πολυχρόνιες αποδημίες των Σιατιστινών το 18^ο αιώνα δημιουργούσαν ένα μεγάλο κοινωνικό πρόβλημα. Οι γέροι που έμειναν πίσω, οι γυναίκες, τα παιδιά καρτερούσαν πάντα το γυρισμό. Ο ξενιτεμός αυτός που συνεχίζονταν για πολλά χρόνια, ήταν φυσικό να συγκινήσει τη λαϊκή Σιατιστινή μούσα που αφιέρωσε στους ξενιτεμένους και στον καημό του γυρισμού το παρακάτω όμορφο τραγούδι:

Κι τα σαράκια έπιρναν πως έρχιτι ου αφέντης
απού τα μέρη της Βλαχιάς κι απού του Μπουκουρέστι.
Το Δούναβη κατέβαινε οπέρα να περάσει,
βρίσκει το Δούναβη θουλό, τον πόρο χαλασμένο.
Σκύβει φιλεί το μαύρο του, σκύβει και τον ρωτάει.
Δήνε σε/μαύρε μ' δήνε σε/ οπέρα να με βγάλεις;
Δήνουμαι αφέντη μ' δήνουμαι οπέρα να σε βγάλω.
Βάλε κουσκοούνια δώδεκα και ήγγλες δεκαπέντε
και αρτίρισε μου την ταή σαρανταπέντε χούφτες,
και πιάσ' από τη χαίτη μου και ρίξ' απάν' στη σέλα.
Να πεταχτώ, να λικνιστώ, οπέρα να σε βγάλω.

Σε σπίτι που τσιγκουνεύεται, το τραγούδι έχει περιπαιχτικό χαρακτήρα

Αφέντη μου στην κάπα σου εννιά χιλιάδες ψείρες.
Άλλις γιγνούν κι άλλις κλουσον κι άλλις αγουμαζώνουν
κι άλλις του/Θό παρακαλούν να μην τις ζιουματίσουν.

Στο τέλος έλεγαν: Φούρνος να μη καπνίσει, κόκοτας να μη λαλήσει κι σαρμάντσα να μη κνίσει.

Σε σπίτι που έχουν άνθρωπο γραμματισμένο αντηχεί το τραγούδι της ασχολίας των γραμματισμένων:

Γραμματικός εκάθονταν στον Βασιλιά την πόρτα.
Έγραφιν κι κοντιλίαζιν όλου για την αγάπη.
Κι σπάραζιν του χέρι του κι χύθκιν η μελάνη
κι λέρουσαν τα ρούχα του τα χρυσοκεντημένα,
σ' ιννιά ποτάμια τάπλυναν βάψαν κι τα ποτάμια.

Σε τσέλιγκα ακούγεται άλλο τραγούδι (α' παραλλαγή)

Ιδώ'χουν χίλια πρόβατα κι πιντακόσια γίδια,
λύκους να φάει τα πρόβατα κι τσιάκαλους τα γίδια.
Ισένα πρέπ' Κουστάκη μου, τσέλιγκας για να είσι.
Μα κάτ' στους κάμπους μη να πας στα πράσινα λιβάδια.
Ικί βουσκούν τα πρόβατα κι αστουχούν τ' αρνιά τους.

β' παραλλαγή

Ισένα πρέπ' αφέντη μου, τσέλιγκας για να είσι.
Να έχεις χίλια πρόβατα κι πιντακόσια γίδια,
νάχουν κουδούνια τα τραγιά, κουδούνια τα κριάρια.
Να παίρν' τις ράχες τα βουνά κι στις κουρφές να φτάνουν.
Να τρων χουρτάρι τρυφινό, να πίν' νιρό καθάριου.
Μα κάτ' στους κάμπους μη τα πας, στα πράσινα λιβάδια.
Φυτρών' αλησμοβότανα, φαρμακερά βουτάνια.
Βουσκούν τα τρών' τα πρόβατα κι αλησμονούν τ' αρνιά τους.

Σε σπίτι που έχουν κόρη για παντρεία λένε το τραγούδι:

Ιδώ χουν κόρη για παντρεία πάσχουν να την παντρέψουν.
Της δίνουν γιο του Βασιλιά, της δίνουν γιο του Ρήγα.
Δε θέλου γιο του Βασιλιά, δε θέλου γιο του Ρήγα,
μόν' θέλου τ' αρχοντόπουλο που κουσκινίζει τάσπρα,
που διρμονίζει τα φλουριά κι αυτά τα καραγρόσια.

Σε σπίτι που έχουν αγόρι για αρραβώνα τραγουδούν:

Εκίνησιν ου νιούτσικος να πάει ν' αρραβωνιάσει.
Ουδέ τα ρούχα τ' έβαλιν, ουδέ τη φορεσιά του,
μόν' έβαλιν πουδήματα κι αργυρουδαχτυλίδια.
Μένα δεν πρέπν' τα ρούχα μου κι ουδέ η φορεσιά μου.
Μένα μου πρέπ' ν τα κάλη μου, μου πρέπ' η λεβεντιά μου.

Σε σπίτι που έχουν νεογέννητο ακούγεται ένα τρυφερό τραγούδι:

Ένα μικρό μικρούτσικο σαββατογεννημένου.
Του Σάββατου γεννήθηκε την Κυριακή βαφτίσκιν
κι τη Δευτέρα του προνί εβγήκε στο παζάρι.
Σαν τούειδιν κόσμους θαύμαζιν κι όλα τα βιλαέτια.
Του τίνος είν' αυτός ου γιος, του τίνος είν' ου Ρήγας;

Για μικρό κορίτσι λένε:

Μωρέ μικρή μου τσαπουρνιά, τι στέκεις στολισμένη.
Με στόλισε η μάνα μου και στέκω στολισμένη.

Στο Δεσπότη έλεγαν το παρακάτω τραγούδι

Κάτω στον κάμπο τον πλατύ στα πράσινα λιβάδια.
Εκεί κοιμάται ο Δέσποτας με το σταυρό στα χέρια.
Κανείς δεν πάει να τον ζυπνήσ' κανείς δεν τον ζυπνάει.
Μόνο η Κυρά η Παναγιά αυτή τον εζυπνάει.
Ξύπνα αφέντη μ' Δέσποτα, ζύπνα και μην κοιμάσαι.
Οι εκκλησιές γιορτάζουνε τα σήμαντρα σημαίνουν.
Ξύπνα να δώσεις αντίδωρο να πεις και τις ευχές σου.

Μετά από τους στίχους κάθε τραγουδιού λένε το τραγούδι:

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΟΝΤΑ

Δος μας τα μπάμπου μ' δος μας τα, να πούμι κι απού χρόνου.

Να ζήσεις χρόνους ικατό κι να τους απιράσεις.

Ν' ασπρίσεις σαν τον Έλυμπο σαν τ' άσπρου περιστέρι...

Αφού τραγουδήσουν και ανοίξει η πόρτα, βγαίνουν χαρούμενες οι νοικοκυρές, ενώ τα παιδιά όλα μαζί φωνάζουν δυνατά «Χρόνια πολλά». Φέρνουν μαζί τους και τα «κόλιαντα» και τα προσφέρουν στα παιδιά. Τα κόλιαντα είναι διάφορα φαγώσιμα. Γλυκίσματα (κουραμπιέδες ή σαλιάρια) σιτζιούκια (από χυμό σταφυλιών), λουκούμια, κουλούρια, καρύδια, μύγδαλα, κυδώνια, σύκα, κάστανα και κολιαντίνες (ψωμάκια στρογγυλά, που έχουν στη μέση της απάνω επιφάνειας ρώγες σταφυλιού ή σταφίδες).

Επίσης προσφέρουν και μουστουκούλουρα που γίνονται με αλεύρι και αραιό μούστο και τα δίνουν διάφορα σχήματα, όπως ψάρια, ματογυάλια «σίγμα» κλπ.

Στη Σιάτιστα η παράδοση ζει και μας συγκινεί, γιατί αποτελεί την πιο γνήσια έκφραση της λαϊκής ψυχής αυτού του τόπου. Είναι ακόμα ζωντανά στη Σιάτιστα ο πολιτισμός και η παράδοση.

Η παραπάνω πετυχημένη προσαρμογή των Χριστιανικών εθίμων στη νέα εποχή είναι αληθινά επιβεβαίωση του «αδιαιρέτου» της Ελληνικής παράδοσης, της συνέχειας του λαού μας, της ψυχοσύνθεσης και των συνηθειών του. Είναι η εκδήλωση μιας θρησκευτικής λαϊκής ψυχής που έχει, παράλληλα, πλούσιο απόθεμα από λατρευτικό ρομαντισμό και από ανθρωπιά.

Γι' αυτό είναι σοφή η διαπίστωση του Ίωνα Δραγούμη «Πήγαινε στα Δημοτικά μας τραγούδια, στη δημοτική μας τέχνη και στη χωριάτικη και στη λαϊκή ζωή για να βρεις τη γλώσσα σου και την ψυχή σου και μ' αυτά τα εφόδια αν έχεις ορμή μέσα σου και φύσημα, να πλάσεις ό,τι θέλεις, παράδοση και πολιτισμό και αλήθεια και φιλοσοφία».

Οι παραδόσεις και τα παλιά ήθη και έθιμα, είναι η ζωή και η ταυτότητα της Σιάτιστας μας. Δεν πρέπει να χαθούν ή να λησμονηθούν.

Γεώργιος Μ. Μπόντας
Τέως Δ/ντής της Μανουσειού Δημόσιας Βιβλιοθήκης Σιάτιστας
Λαογράφος

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Μέγα Γεωργίου: Χριστούγεννα στη Δυτική Μακεδονία. «Ημερολόγιον Δυτικής Μακεδονίας». Κοζάνη 1961.
- Μπόντα Γεωργίου: Τα Κόλιαντα στη Σιάτιστα. Σιάτιστα 1977
- Παπανασούμ Δημητρίου: Λαογραφικά Σιατίστης. Θεσ/νίκη 1968.
- Τζημοπούλου Ιωάννη: «Τα Κόλιαντα» Ημερολόγιον Δυτικής Μακεδονίας. Κοζάνη 1961
- Τσίτσαρη Ναούμ:
(Ψημμένου Νικολάου) Τραγούδια της Πατρίδας μου. Τραγούδια της Σιάτιστας.
Επιμέλεια Νίκου Ποταμίτη. Εκδόσεις «ΔΩΤΙΟΝ» 1994.
Από αφηγήσεις παλιών Σιατιστινών.